

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

**з теми «РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДУ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА»**

Виконала: здобувачка вищої освіти освітньої
програми Середня освіта (Музичне мистецтво)
спеціальності 014 Середня освіта
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності 014.13 Середня освіта
(Мистецтво. Музичне мистецтво)
денної форми здобуття вищої освіти
Суханова Дана Михайлівна

Керівник: Прядко О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри музичного мистецтва

Рецензент: Совік Т.В. кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри музичного мистецтва

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСПУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА.....	8
1.1. Естетична свідомість, її структура.....	8
1.2. Естетична діяльність як чинник розвитку естетичної свідомості.....	15
1.3. Специфіка розвитку естетичної свідомості учнів закладу загальної середньої освіти засобами музичного мистецтва.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА.....	32
2.1. Обґрунтування критеріїв та діагностика рівнів розвитку естетичної свідомості в учнів закладу загальної середньої освіти ...	32
2.2. Прийоми та методи розвитку естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва.....	36
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	44
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Система загальної середньої освіти сьогодні спрямована на усебічний розвиток особистості учня, здатного усвідомлено сприймати культурні надбання людства. В сучасних умовах динамічних соціокультурних змін особливого значення набуває розвиток естетичної свідомості, важливого компоненту духовного та культурного розвитку. Естетична свідомість охоплює здатність емоційно сприймати і оцінювати об'єкти та явища навколишньої дійсності, творчо переосмислювати та інтерпретувати досвід взаємодії з прекрасним.

Урок музичного мистецтва як унікальний простір для творчої взаємодії педагога та учнів має винятковий потенціал для формування естетичного досвіду школярів, враховуючи величезні можливості музичного мистецтва впливати на емоційну сферу дітей, що відкриває можливості для їх творчого самовираження та самореалізації.

Проблеми естетичного виховання підростаючого покоління як раніше, так і сьогодні залишаються предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Питання естетичного розвитку широко висвітлювалися у працях педагогів-класиків Я. Коменського, К. Ушинського, В. Сухомлинського; сучасні дослідження питання належать вченим та педагогам С. Коновець, Л. Масол, П. Лаврову, Л. Печка, О. Кривулі, В. Кременю, В. Петрушенко, В. Подольській. Проблематика художньо-естетичної діяльності висвітлюється Т. Науменко, Г. Марченко, Д. Богоявленською. Питання музично-естетичного виховання досліджують В. Дряпіка, Л. Коваль, Я. Кушка, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Михайличенко, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Сбітнева, В. Черкасова, Л. Хлебнікова, О. Щолокова. Специфіка змісту та форми музично-естетичного виховання розкривається у працях С. Миропольського, В. Гутора, П. Щуровського, М. Вербицького.

Наукове обґрунтування формування естетичної свідомості здійснено О. Науменко, М. Мурашкіним, О. Сердюк, О. Отич, І.Зязюном, Н. Назаренко. Закономірності розвитку естетичної свідомості вивчала Т. Домбровська, О.

Наконе́чна. Структуру естетичної свідомості досліджували В. Панченко, Л. Левчук, Д. Кучерюк.

Попри наявність наукових напрацювань з проблем естетичного виховання дітей різного віку недостатньо висвітленими залишаються питання формування естетичної свідомості учнів в ході застосування інноваційних форм та методів музичної діяльності в освітньому процесі, вимагає особливої уваги пошук ефективних педагогічних підходів, які сприятимуть розвитку естетичної свідомості учнів засобами музичного мистецтва. Актуальність та доцільність визначеної проблеми зумовили вибір теми **«Розвиток естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти на уроках мистецтва»**.

Об'єкт дослідження – процес розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – прийоми та методи розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти на уроках мистецтва.

Гіпотеза – розвиток естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти на уроках мистецтва буде відбуватися ефективно, якщо у навчальному процесі буде застосовуватися комплекс прийомів та методів, художньо-творчих завдань, спрямованих на глибше засвоєння естетичних цінностей та ідеалів, розвиток естетичних почуттів, емоційно-ціннісних установок у естетичній діяльності, аналітично-рефлексивних умінь, необхідних для здійснення ґрунтовного аналізу результату естетичної діяльності.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та практична перевірка ефективності застосування на уроках мистецтва спеціальних прийомів та методів спрямованих на розвиток естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти.

Відповідно до мети визначено **завдання** дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз означеної проблеми у наукових джерелах, дослідити зміст та структуру естетичної свідомості;
- проаналізувати специфіку розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти засобами музичного мистецтва;

- розробити критерії діагностики рівня сформованості естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти;
- систематизувати та теоретично обґрунтувати прийоми та методи розвитку естетичної свідомості учнів;
- здійснити перевірку ефективності застосування прийомів та методів розвитку естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовували такі методи наукового дослідження: теоретичний аналіз наукової джерельної бази, синтез, узагальнення отриманої інформації; група емпіричних методів дослідження (спостереження, бесіда, опитування, анкетування, педагогічний експеримент); статистичні методи дослідження включали обробку результатів дослідження, їх аналіз.

Наукова новизна – теоретично обґрунтовано, емпірично підтверджено ефективність прийомів та методів спрямованих на розвиток естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти на уроках мистецтва, розроблено систему діагностики рівнів розвитку естетичної свідомості учнів.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про шляхи формування навчок свідомої обробки художньо-естетичного досвіду, розширенні науково-теоретичних положень про процес розвитку структурних елементів естетичної свідомості засобами музичного мистецтва. Практичне значення роботи полягає у можливості застосування розроблених методичних інструментів розвитку естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва у закладі загальної середньої освіти та у позакласній музично-виховній роботі.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2024-2025 років на базі закладу загальної середньої освіти – Кам'янець-Подільський ліцей №16. До контрольної групи було залучено 29 учнів, до експериментальної групи увійшло 30 учнів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювалися на таких конференціях:

- I Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні питання сучасної освіти в Україні». м. Кам'янець-Подільський;

- VII Всеукраїнська науково-практична конференція «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної особистості» (присвячена 100-річчю від дня народження видатного діяча, композитора, диригента, педагога Бориса Ліпмана). м. Кам'янець-Подільський;

- Звітних науково-практична конференція студентів та магістрантів студентських спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

- II Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні питання сучасної освіти України: виклики та перспективи. До 6-річчя педагогічного факультету».

Публікації: Суханова Д. Специфіка формування естетичної свідомості школярів на уроках мистецтва / Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Кам'янець-Подільський, 23-24 жовтня 2024. [Електронний ресурс] / [ред. кол. В.М. Лабунець (гол. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 118-120.

Суханова Д. Естетична свідомість, її складові / Наукові праці студентів та магістрантів мистецьких спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс] / [редкол.: В. Лабунець (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. XVIII. С. С. 159-163.

Суханова Д. Розвиток художньо-естетичного смаку учнів середніх класів засобами музичного мистецтва / II Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні питання сучасної освіти України: виклики та перспективи. До 6-річчя педагогічного

факультету». Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг магістерського дослідження – 56 сторінок, основний текст висвітлено на 49 сторінках. Список використаних джерел налічує 89 джерел. У роботі використано 3 таблиці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

1.1. Естетична свідомість, її структура

У сучасному світі різних технологій, які невідомо змінюють та покращують наше життя, важливість музики та загалом мистецтва, важко переоцінити. Мистецтво та музичне мистецтво є не тільки засобом для отримання естетичного задоволення, а і важливим та потужним інструментом формування особистості у учнів. Ще з раннього дитинства діти відкривають для себе світ звуків, різних мелодій та ритмів, що впливає на їх емоційний та інтелектуальний розвиток. Уроки музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти створюють унікальне середовище, де учні не лише можуть навчитися грати на інструментах та співати, а й досліджувати різні музичні жанри, культури та традиції своєї країни і інших країн та регіонів.

Музично-естетичний розвиток учнів охоплює великий діапазон навичок: від слухової чутливості та ритмічної координації до здатності самовираження та креативності. Уроки музичного мистецтва допомагають розвинути емоційний інтелект учнів, тому що музика є потужним засобом комунікації, вона допомагає висловлювати свої почуття, думки і переживання. Це, в свою чергу, формує у них емпатію та здатність співпереживати іншим. Окрім цього, музичне виховання позитивно впливає на когнітивні здібності дітей. Вивчення музики стимулює розвиток пам'яті, уваги та критичного мислення. Діти, які займаються музикою, зазвичай мають кращі результати в навчанні, оскільки музика розвиває їхню здатність до аналізу, синтезу та творчого мислення.

Не менш важливу роль відіграє музика в соціалізації дітей. Через групові заняття, діти вчаться працювати в команді, спілкуватись та поважати думку інших. Це формує у них навички співпраці, які є надзвичайно важливими у функціонуванні сучасного суспільства.

Тобто, уроки музичного мистецтва являються не лише платформою для вивчення музики, а й середовищем, у якому діти розвивають свій естетичний смак, соціальні навички та креативність. Важливо розуміти, що музично-естетичний розвиток – це процес який впливає на різні сфери життя учня, формуючи гармонійну особистість, здатну до самовираження і творчого мислення. Уроки музичного мистецтва стають важливим чинником виховання чутливої та творчої особистості, здатної цінувати красу навколишнього світу та здійснювати свій творчий внесок.

Важливою проблемою музично-естетичного виховання учнів у школі є формування їх естетичну свідомість. Розглянемо визначення поняття «свідомість» та етапи її формування у дітей. Психологи розглядають свідомість як здатність людини до внутрішньої бесіди, самоаналізу та контролю своєї поведінки та своїх дій. І. Гаврилюк зауважує, що «свідомість – це усвідомлення індивідом своїх думок, почуттів і взаємодії з навколишнім світом, що має пізнавальну, регулятивну та творчо-конструктивну функції» [8, с. 299]. За іншим визначенням «свідомість – це вища інтегрована форма психіки, що формується в процесі суспільно-історичного розвитку через трудову діяльність та мовне спілкування» [39]. В. Прокопенко зазначає: «Свідомість визначається як здатність до ідеального відображення дійсності через мислення, сприйняття й уяву» [66].

Свідомість допомагає поєднувати наші думки та почуття та дозволяє індивіду пристосуватися до умов навколишнього соціального середовища. Свідомість – це здатність людини розуміти і пізнавати себе, аналізувати оточуючий світ, різні ситуації, власні дії, свою поведінку, почуття, різні потреби і цілі.

Свідомість особистості формується поступово, вона проходить через різні фази розвитку, які переплітаються з розумовим, соціальним та психологічним розвитком. Зростання та розвиток дитини в більшості залежить від того де вона виховується, в якому середовищі, в якій сім'ї, яка якість спілкування з дорослими і однолітками, а також від її власної активності і діяльності.

Розглянемо етапи розвитку свідомості у дітей. Сенсорно-моторний етап (0-2 роки). На цій фазі дитина починає розуміти своє власне тіло, свою власну статуру та її функції через тактильний досвід і фізичні дії. Вона формує початкові уявлення про світ і зв'язок між своїми діями та результатами. Дитина дошкільного віку (3-6 років) починає розуміти, що вона являється особистістю зі своїми чіткими думками та емоціями. На цьому етапі важливу роль відіграє розвиток символічного мислення та мови, що дозволяє їй чітко формулювати свої переживання і фантазії. Формується самооцінка та здатність наслідувати поведінку дорослих. Молодший шкільний вік (6-12 років). На цьому етапі дитина починає більш критично осмислювати реальність, розвивається її пізнавальна діяльність і допитливість. Вона більш усвідомлює суспільні норми та правила, формує етичні уявлення та складові особистої свідомості.

Факторами, які впливають на формування свідомості дитини, є соціальне середовище, розвиток мови, самостійний досвід, ігрова діяльність. Соціальне середовище, характер спілкування з дорослими є основним джерелом пізнання світу та себе. Процес, за допомогою якого дитина навчається розуміти почуття інших і починає уявляти свою особисту ідентичність. Мова служить основою для самосвідомості, оскільки саме через спілкування дитина набуває здатності чітко формулювати свої особисті ідеї, бажання та емоції. Важливим моментом є набуття самостійного життєвого досвіду. Дитина самостійно вчиться приймати рішення та оцінювати їх наслідки, що допомагає усвідомлювати відповідальність за власні вчинки. Ігрова діяльність допомагає дітям наслідувати поведінку дорослих, вивчати різні правила, що її регламентують, соціальні ролі. В процесі гри дитина освоює моделі соціальної взаємодії, що сприяє формуванню самосвідомості.

Самосвідомість є важливою частиною свідомості дитини, яка дозволяє відчувати себе унікальною особистістю. Самооцінка є важливою складовою самоусвідомлення особистості. Самооцінка – це процес, за допомогою якого здобувається самосвідомість шляхом порівняння себе з іншими та визнання своїх сильних і слабких сторін. Формування самосвідомості сприяє

усвідомленню свого місця в суспільстві, розвитку ціннісних орієнтацій. Заняття музикою впливають на формування навичок аналізувати та оцінювати власні риси особистості, власний потенціал в музичному виконавстві. Позитивна самооцінка значно впливає на якість навчання учнів, їх впевненість у власних силах, що допомагає справлятися з великими інтелектуальними та емоційними навантаженнями в ході навчання у школі, здобуття комунікативних навичок. Позитивне оцінювання власних сил у пізнавальній, творчій діяльності допомагає учням впевнено долати внутрішні та зовнішні перешкоди в навчанні, бути рішучими в прийнятті рішень, прийманні відповідальності. Учень, який впевнений у собі, у власних силах, готовий навчатися новому, експериментувати, відстоювати власну думку, приймати креативні рішення у справі розв'язання складних навчальних ситуацій.

Отже, свідомість дитини формується як комплексний процес, який включає розвиток мислення, мови, емоційних і моральних компонентів. Найбільш важливою складовою є соціальна взаємодія, за допомогою якої дитина навчається сприймати себе та інших. Лише в колективі, в ході отримання комунікативного досвіду формується свідомість учня, здатність до адекватного оцінювання власних дій у співвідношенні з реакцією на ці дії оточення.

Для нас важливим є виокремлення поняття «естетична свідомість». Психологи означають поняття «естетичної свідомості», як елемент людської свідомості в загальному розумінні. Формування цього елементу свідомості відбувається в процесі взаємодії особистості з творами мистецтва, цілеспрямованого, усвідомленого аналізу естетичних характеристик об'єктів навколишньої дійсності, естетичного розвитку учнів в ході занять різними видами мистецтва.

В. Мовчан зазначає: «Естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, яка відображає рівень естетичного освоєння світу, його гармонійної чи конфліктної природи» [48, с. 56]. О. Костюк трактує досліджуване поняття

так: «Естетична свідомість – це здатність людини до емоційного відображення дійсності через категорії прекрасного, потворного, трагічного» [30, с. 34].

Поняття естетична свідомість – це певне духовне утворення, яке розкриває багатство естетичного ставлення людини до світу, виражає її активне прагнення до досконалості, гармонії, краси та ідеалу. Естетична свідомість учнів, є важливим компонентом їх духовного та культурного розвитку. Естетична свідомість починає формуватися у ранньому дитинстві і залежить від сім'ї в якій виховується дитина та шкільного середовища, наявності умов для занять мистецтвом, можливості проявити свою творчість. Завдання батьків та вчителів у школі навчити дітей цінувати красу в музиці, живописі, літературі та навколишньому середовищі.

Естетична свідомість розвивається на основі здатності особистості до емоційного сприйняття і оцінки об'єктів на явищ навколишньої дійсності. «Діти дуже рано починають виявляти інтерес до естетичних проявів у навколишньому світі, і саме цей інтерес стає основою для формування в них естетичної свідомості» [43].

У молодшому віці дитина ще не здатна самотійно та глибоко аналізувати естетичні явища, проте вона здатна відчувати красу на емоційному рівні. Поступово, під впливом виховання і навчання, учень порівнює, аналізує і диференціює естетичні об'єкти, що дозволяє йому формувати основи естетичного смаку. Український педагог О. Вишневський виокремлює кілька етапів формування естетичної свідомості у дітей. Перший етап – формування емоційної чутливості, в цей період учень здатен відчувати радість спостерігаючи за красивими речами або природою. Другий етап – розвиток уміння відображати естетичні враження у творчості. У цей період дитина починає сама малювати, співати або придумувати оповідання, відображаючи свої особисті думки. Третій етап – формування свідомого естетичного ставлення, коли учні вже можуть усвідомлено оцінювати різні естетичні об'єкти, порівнювати їх між собою та визначати особисті естетичні уподобання [7, с. 102]

У формуванні естетичної свідомості учнів важливу роль відіграє саме система освіти. Музичне мистецтво, література, образотворче мистецтво та інші види і напрямки мистецтва, їх інтеграція є основними інструментами формування естетичної чутливості школяра. С. Гончаренко зазначає: «Естетичне виховання в школі покликане не лише розширювати культурний кругозір дітей, але й розвивати їхнє відчуття прекрасного, формувати здатність бачити та створювати красу у повсякденному житті» [9, с. 45].

Естетична свідомість в учнів розвивається через залучення їх до творчої діяльності, що сприяє самовираженню та дозволяє дитині передавати свої почуття за допомогою мистецтва. І. Білик підкреслює: «Творча активність є основою для формування естетичних уявлень і свідомого сприйняття краси. Дитина, яка має можливість висловлювати власні емоції через мистецтво, здатна краще розуміти навколишній світ і розвивати естетичний смак» [1, с. 16]. Взаємодія з однолітками в ході колективного музикування, участь у різних культурних заходах не аби як допомагають учням розширити свій естетичний досвід, навички сприймання різноманітних естетичних явищ. На розвиток естетичної свідомості в учнів безпосередньо впливає сімейне виховання. Батьки є першими вчителями, в галузі естетики зокрема, вони створюють умови для формування у дитини естетичних цінностей. Батьки, а пізніше і вчителі, навчають дітей бачити красу у звичних речах, і допомагають їм розвивати емоційну чутливість та творчі здібності.

Естетична свідомість допомагає дітям не лише розуміти і відтворювати красу, але й сприяє формуванню моральних та етичних якостей, та розвиває чутливість до навколишнього світу. Як відзначає в своїй праці М. Савченко: «Естетична свідомість є важливим компонентом особистості, який розвиває здатність до моральних суджень, формує культуру поведінки і сприяє духовному зростанню» [72, с. 56].

Естетична свідомість як психологічна категорія має певну структуру. Аналізуючи праці зарубіжних та вітчизняних психологів можна виокремити такі компоненти естетичної свідомості: естетичні почуття, естетичний смак,

естетичний ідеал. «Естетичний смак є однією з найважливіших характеристик особистісного становлення, що відображає ставлення кожної людини, а особливо молоді, в процесі її соціалізації. Адже через формування естетичного смаку відбувається відбір та формування власних естетичних цінностей» [35, с. 23]. «Естетичний смак на ідеологічному рівні відбивається у формах естетичних поглядів, теорій, концепцій, а найголовніше у вигляді естетичного ідеалу, ще одного з елементів естетичної свідомості» [35, с. 25].

Естетичний ідеал відображає уявлення про досконалість різних явищ і предметів, а також про ідеальний образ людини і її гармонійну природу. «Естетичний ідеал є вищим продуктом естетичної свідомості. Його реалізації присвячені всі типи естетичної діяльності. Особливо важливу роль у втіленні естетичного ідеалу відіграє мистецтво, оскільки воно створює художньо образні моделі досконалої дійсності та досконалої людини» [12, с. 120].

Розвиток естетичної свідомості в учнів – важливе завдання, яке потребує участі як освітнього закладу так і домашнього навчання. Цей процес сприяє здоровому розвитку особистості, зміцнює емоційне здоров'я та вчить учня цінувати красу навколишнього середовища в мистецтві та міжособистісних стосунках. Естетична свідомість будує основу для подальшого культурного та естетичного зростання, і створює гармонійну, культурно збагачену особистість.

1.2. Естетична діяльність як чинник розвитку естетичної свідомості

Свідомість людини включає в себе накопичення духовного досвіду людства, не тільки за змістом, а й за способом його формування. Потрібно розуміти, що чуттєвість і емоції безпосередньо мають вплив на розвиток інтелекту людини та збереження набутого досвіду у її свідомості. Наголосимо, що важливим елементом у цій системі є саме естетична свідомість. Пізнавальна, творча активність зумовлює активізацію діяльності емоційної сфери та інтелекту. Коли емоції та розум активно взаємодіють, формують стійке ставлення до предмета, що нас цікавить, а саме, формується його образ, визнається його цінність, образ долучається до досвіду. Естетична свідомість проявляється через емоційну реакцію на навколишній світ. «Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що розкриває багатство естетичного відношення людини до світу, відображає її активне прагнення до гармонії, досконалості, краси, ідеалу» [35, с. 27].

Естетична свідомість – це важлива частина суспільної свідомості, яка супроводжує людство у його культурному розвитку. Її основи виникли ще в первісному суспільстві. В античні часи вона стала самостійним явищем і відіграла важливу роль у вихованні людини.

Сучасна наука трактує естетичну свідомість як особливу форму духовного життя, яка відображає здатність людини бачити і цінувати красу, ідеал та гармонію. Це ставлення завжди емоційне, адже без емоцій неможливо створити ціннісне сприйняття світу. Естетична свідомість формується через практичну діяльність: що різноманітніший досвід людини, то глибшою стає її здатність розуміти красу. Уява і пам'ять також є важливими елементами естетичної свідомості, оскільки вони пов'язані з духовним розвитком особистості та її ідеалами.

Естетична свідомість відкриває для людини можливість досягнення фізичної краси та досконалості, наближаючи її до естетичного ідеалу – фізично розвиненої й досконалої особистості, для якої краса тіла є основою для плідного та повноцінного життя. Сформованість естетичної свідомості

позитивно відбивається на самосприйнятті людиною себе, свого тіла, його краси та здоров'я, «естетична свідомість спроможна в силу її емоційної чутливості й виразності спонукати особистість до фізичного самовдосконалення, регулярних занять фізичною культурою і спортом, до протидії шкідливим для здоров'я звичкам» [3, с. 27].

Естетична свідомість є важливим фактором для розвитку творчих можливостей, сил та здібностей особистості. Спираючись на свої естетичні почуття, уявлення про красу, смакові уподобання, інтереси та ідеали, людина здобуває здатність активно реагувати на художні цінності, інтерпретувати, осмислювати та тлумачити їх. Через естетичну свідомість відкривається можливість для обробки художньо-естетичного досвіду, його трансформації з метою використання в творчому процесі, а також для генерації нових ідей та рішень.

Розвиток естетичної свідомості в учнів закладів загальної середньої освіти має важливе значення для формування їхньої особистості, світогляду та здатності гармонійно взаємодіяти з зовнішнім світом. У школі діти отримують значний обсяг знань, який формує їхній інтелектуальний потенціал, але для того, щоб ці знання стали живими, повноцінними та наповненими змістом, необхідно звертати увагу на розвиток естетичного сприйняття та творчих здібностей.

Естетична свідомість у всіх своїх формах за своєю суттю охоплює модель, орієнтир або духовне прагнення, відоме як естетичний ідеал. Термін «ідеал» походить з грецької мови і означає гру, концепцію, модель або ідею. Необхідність ідеалу як своєрідного засобу регуляції людської діяльності виникає з властивої людській природі «відкритості світу» – сторони, яка розглядалася в класичній філософії як частина духовного розвитку. Це відображається в схильності індивіда до моделі того, що вважається належним, або до цінності, яка спонукає до постійного самовдосконалення та подолання особистих обмежень. На відміну від суспільного ідеалу, який існує як абстракція, естетичний ідеал має чуттєву якість, глибоко переплетену з

емоційно-чуттєвими переживаннями світу. Ця характеристика є фундаментальною для його природи.

Естетична свідомість допомагає учням бачити красу в оточуючому світі, розуміти її значення та важливість. Це не лише про мистецтво чи культуру – це про здатність помічати гармонію у повсякденному житті, давати оцінку різним подіям, вчинкам, речам з точки зору їх естетичної і ціннісної значущості. Розвинена естетична свідомість допомагає формуванню глибоких моральних принципів впливає на емоційний інтелект дитини.

Емоційний інтелект – це здатність розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями, а також емоціями інших людей. Це включає в себе самосвідомість, тобто здатність ідентифікувати та розуміти власні емоції, сильні та слабкі сторони, цінності та мотивацію. Це усвідомлення дозволяє людям зрозуміти, як їхні почуття впливають на їхні думки та поведінку. Саморегуляція є ще одним ключовим аспектом, який охоплює навички здорового управління своїми емоціями, контролю імпульсивних почуттів і поведінки та адаптації до мінливих обставин. Крім того, емоційний інтелект включає в себе мотивацію, яка характеризується прагненням досягти результату заради досягнення, а не зовнішньої винагороди, що сприяє стійкості та наполегливості в досягненні цілей. Емпатія також має вагомим значення. Це здатність розуміти почуття інших і розділяти їх, розпізнавати емоційні сигнали та реагувати належним чином. Соціальні навички є важливими для управління стосунками та побудови мереж, включаючи ефективне спілкування, вирішення конфліктів, командну роботу та здатність впливати на інших та надихати їх. Загалом, емоційний інтелект відіграє вирішальну роль в особистому та професійному успіху, покращуючи спілкування, сприяючи співпраці, покращуючи лідерські здібності та сприяючи загальному психічному благополуччю.

«Емоційний інтелект як і всі некогнітивні здібності, знання й компетентність дають людині можливість успішно вирішувати будь-які життєві ситуації. Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати емоції й розум,

відчуті внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби й мотиви поведінки, рівновагу, а також скоригувати стратегію власного життя, тобто знайти ту саму духовність» [16, с. 8].

В епоху інформаційного перенасичення, коли діти щодня отримують великий обсяг знань, та різноманітної інформації з різних джерел, дуже важливо, щоб ці знання не залишалися лише абстрактною інформацією. Вони мають стати частиною внутрішнього світу учня, пробуджуючи в ньому інтерес, допитливість і бажання розвиватися. Саме різні види естетичної діяльності, такі як: музика, малювання, література, танці, театр, дозволяють дітям переосмислювати інформацію, робити її ближчою до себе, знаходити в ній сенс і красу.

Залучення учнів до естетичної діяльності має дійсно дуже багато переваг. По-перше, це формує їхній творчий потенціал, допомагає розвинути уяву, здатність до нестандартного мислення та креативного вирішення проблем. По-друге, такий вид діяльності сприяє розвитку емоційної чутливості. Працюючи над мистецьким проєктом або занурюючись у літературний твір, учень вчиться відчувати і розуміти свої емоції, а також розвиває емпатію – здатність співпереживати іншим людям. По-третє, заняття мистецтвом допомагають створювати сприятливе середовище для спілкування та співпраці. Робота над спільною театральною постановкою чи участь у хоровому співі вчить дітей працювати разом, розуміти думки та почуття інших, знаходити компроміси. Такий досвід дуже цінний для життя в майбутньому, адже здатність співпрацювати є однією з ключових навичок XXI століття.

Ще однією перевагою естетичної діяльності є її здатність допомагати дітям знімати стрес і знаходити внутрішню рівновагу. В умовах сучасного навчального процесу, коли учні стикаються з високим рівнем академічного навантаження, навчаються в стресових умовах, творчість стає засобом емоційного розвантаження, джерелом радості та натхнення. Розвиток естетичної свідомості та залучення учнів до естетичної діяльності є невід'ємною частиною формування гармонійної, морально й емоційно розвиненої особистості. Це не

лише допомагає дітям здобувати знання, але й вчить їх знаходити красу у світі, розуміти себе та інших, розвивати творчий потенціал і жити повноцінним осмисленим життям. «Творчість відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в яких дремають джерела добрих почуттів» [78, с. 233.]

Метою естетичного розвитку є формування естетичної культури особистості, своєрідної сукупності якостей, що визначають її погляди на прекрасне і потворне, а також уміння створювати гармонійні речі. Естетичній культурі властиво змінюватися під впливом суспільства, взаємодії з прекрасним, та виховання: вона може збагачуватись, або ставати примітивною.

Естетична діяльність – це безперервний процес реалізації та формування творчих навичок, умінь і здібностей, а також гармонія з собою та з навколишнім світом. Естетична діяльність включає в себе всі види творчості, від музики, малювання до танців чи літератури, і допомагає розвинути людині свій внутрішній світ. Також вона включає діяльність, яка спрямована на організацію навколишнього простору таким чином, щоб він приносив емоційне задоволення, та відповідав естетичним вимогам. В своїх працях Л. І. Мокляк говорить: «В акті естетичного (духовно-чуттєвого, творчого) переживання людина стверджує себе саме як людина, цілісно, всебічно, духовно долаючи суперечності власного буття, досягаючи гармонії, міри, ладу, краси у своєму індивідуальному внутрішньому світі» [49, с. 127]. «Естетичне має справу з усіма гранями духу, – пише О.Наконечна, – бо, прилучаючи людину до образності, в якій є і понятійність, і логос, і почуття, адаптує до соціуму, навчає і релаксує, сприяє взаємо- і само-розумінню» [53, с. 98].

Така діяльність є не аби як важливим аспектом людської діяльності. Вона може бути як частиною будь якої справи, якщо її результат є досконалим, так і окремим видом діяльності, спрямованим на вирішення естетичних завдань, наприклад у мистецтві. Мистецтво займає особливе місце, адже воно впливає на всі сфери життя, залишаючись частиною культури й духовного світу людини. Завдяки мистецтву створюються образи які продовжують своє життя в культурі та історії. Однак естетична діяльність не обмежується мистецтвом.

Вона також охоплює утилітарну діяльність, наповнюючи її гармонією та красою. Природа є дуже важливою сферою естетичного сприйняття, але ставлення до неї часто суперечливе: люди захоплюються її красою але водночас завдають їй шкоди. Вирішити це протиріччя може перехід до більш духовного та відповідального ставлення людей до природи. Об'єктами естетичної діяльності є навколишній світ, процес праці та сама людина. Розвиток творчого мислення, інтуїції, образного мислення й здатності бачити красу дозволяє людині створювати гармонію у своєму житті, роблячи його приємним і осмисленим.

Естетична діяльність відображає різноманітні форми і прояви людської активності, обумовлені естетичними потребами. Вона формується на основі чуттєво образного мислення та включає уяву, здатність емоційно реагувати, передбачати і ставити цілі, а також спілкування, яке часто випереджає безпосереднє сприйняття дійсності. Цей вид діяльності передбачає штучне стимулювання емоцій, при цьому він має загальнолюдське значення, хоча і не зводиться виключно до естетичного. Творчість, побудована за законами краси, є універсальною формою естетичної діяльності.

Естетична діяльність є історично мінливим феноменом, пов'язаним із суспільно-історичними умовами життя. У різні епохи вона набувала різних форм, залишаючи не однаковий слід у культурі, проявляючись по-різному у спільній діяльності людей. Ця діяльність виникла як частина трудової діяльності людини.

Естетична діяльність спрямована на перетворення реальності відповідно до принципів краси, включаючи ритм, симетрію, пропорції та гармонію. Цей внутрішній зв'язок між естетичними та творчими зусиллями підкреслює трансформаційну сутність такої діяльності. Мета естетичної діяльності лежить всередині особистості, а не зовні. Завдяки цьому люди розвивають якості та здібності, які мають культурне значення. Згідно з законом перенесення, у процесі естетичної діяльності формуються універсальні якості, які можна застосовувати у різних сферах життя: чуттєве та образне мислення, здатність

емоційно реагувати відповідно до культури почуттів, тонке й чутливе спілкування з іншими, творчий підхід до відображення дійсності, здатність передбачення.

Стимулом до естетичної діяльності є естетичні потреби, які виникають у людини. Естетичні потреби – це внутрішня необхідність людини переживати та пізнавати естетичні цінності. Вони базуються на емоціях які викликані взаємодією з чимось красивим: природними явищами або творами мистецтва. Естетичні потреби можуть виникати, наприклад коли людина слухає улюблену музику чи милується красою природи. Вони проявляються в естетичних смаках, виявляючи особисті переваги, коли людина відбирає з багатьох естетичних явищ ті, які найбільше відповідають її особистим поглядам і викликають сприятливі емоції та позитивні відчуття в процесі сприймання.

Кожна людина може мати різні мистецькі уподобання, наприклад, хтось насолоджується класичною музикою, а комусь подобається сучасна музика, хтось віддає перевагу живопису або скульптурі. Цей вибір залежить від сформованих естетичних поглядів та ідеалів. «Естетичні потреби в різних соціально-професійних і вікових групах різні, вони змінюються із плином часу, зміною умов життя, місця життя, обставин. Естетичні потреби різноманітні та залежать від багатьох чинників: сім'ї, оточення, впливу засобів масових комунікацій (преса, радіо, телебачення, кіно), освіти тощо» [28, с. 56]. Естетична потреба – специфічне духовне явище, що виникає і формується в людському суспільстві як життєстверджувальний і гармонізуючий, соціалізуючий і гуманізуючий початок [75].

Естетична свідомість може сформуватися лише за умови активної естетичної діяльності особистості, яка може виявлятися як в активному музикуванні, чи малюванні картин, так і в усвідомленому, емоційному спогляданні творів мистецтва, слуханні музики. Отже, активне залучення учнів закладів загальної середньої освіти до естетичної діяльності є необхідною умовою формування їх естетичної свідомості.

1.3. Специфіка розвитку естетичної свідомості учнів закладу загальної середньої освіти засобами музичного мистецтва

Розвиток естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва є дуже важливим завданням, так як цей процес не аби як впливає на емоційний, духовний та соціальний розвиток учнів, допомагає становленню їх особистостей. Музика відіграє важливу роль у правильному формуванні естетичних відчуттів дітей, для яких характерно загостреність емоційності сприйняття, розвинена потреба самовиражатися та бажання уваги, динамічність процесів формування системи цінностей і уявлень про прекрасне. Саме музика є найбільш емоційно насиченим видом мистецтва, вона впливає не лише на розум, а й на душу, і проникає глибоко в особистість учня.

Коли дитина слухає улюблену пісню, це не просто набір ритмів і звуків, це цілий світ, що розкривається перед нею. В цих мелодіях вона може почути щось своє, щось дуже близьке для неї, для її душі. Одразу виникають якісь асоціації, спогади, картинки, почуття. Саме в такі моменти і починає зароджуватись і формуватись те, що називається естетичним відчуттям. Це така особлива здатність відчувати красу, емоційно реагувати на гармонію, ритм, мелодію, навіть на тишу між звуками. «Слухання музики залучає нейронні процеси в кількох ділянках мозку одночасно, забезпечуючи цілісний досвід емоцій і пізнання» [39, с. 112].

Музика, як і різні види мистецтва, є своєрідною особливою мовою почуттів. І коли учень починає її «слухати» не лише вухами, а й душею, тоді й народжується певний естетичний досвід. Бо кожна пісня, кожна мелодія – це емоційна картина. Тому слухаючи музику, учень вчиться розрізняти настрій, тембр, динаміку – це все як фарби, якими малюється музичний світ. Це вже не просто споживання звуку, а переживання. А вміння переживати красу – це і є ключ до розвитку естетичної свідомості. Також, варто пам'ятати, що музика – це ще й про певний контраст, про напругу й релакс, про баланс між очікуванням і здивуванням. І коли дитина відчуває цей баланс, коли вчиться ловити ці маленькі емоції, вона розвиває чутливість до прекрасного. А ця

чутливість – це, саме, те, що й становить суть естетичного почуття. Це вміння побачити красу не лише у музиці, а й у житті: у природі, у слові, у людській посмішці, в русі.

Музика здатна кардинально змінювати настрій людини. Якщо ми вмикаємо бадью пісню, вона начебто нас мотивує, додає наснаги, активності, і просто покращує настрій. Навіть коли займатися спортом з музикою і без, відчувається сильна різниця, правильна музика може надихати і стимулювати. Коли є бажання просто відпочити, щоб думки перетворились з хаосу в порядок, теж на допомогу стає музика, яка навіює якісь спогади, або ж просто розслабляє і дає можливість ні про що не думати. Музика – це як особистий психолог, який може і змотивувати, і надихнути, заспокоїти і розслабити.

О. Долинська стверджує, що музика має сприятливий вплив на внутрішній стан людини. Вона стимулює діяльність мозку, зокрема покращує пам'ять, концентрацію та ефективність у роботі. Окрім цього, музика поглиблює емоційне сприйняття, виконує терапевтичну функцію, сприяє розвитку емоційного інтелекту і таким чином допомагає формуванню збалансованої та гармонійної особистості. Музика не вимагає пояснень – вона працює чітко напругу, минаючи логіку. Це пряме спілкування з підсвідомістю, із внутрішнім світом. І саме тому музика може сильно впливати на формування естетичного відчуття. Бо естетика – це не лише про те, що «гарно», а й про те, що «чуттєво», «щиро», «захоплююче». І от коли учень слухає музику, яка його «зачіпає», яка змушує переживати щось глибоке – це і є маленький крок в сторону естетичного дорослішання. Це поступове виховання особистості вміти бачити красу, співпереживати, цінувати враження. Це не те, що можна пояснити чи вивчити, це те, що відбувається на рівні душі.

На відміну від образотворчого чи словесного мистецтва, музика не відтворює предмети або події безпосередньо, а звертається до внутрішнього світу слухача через абстрактну звукову форму. Основні компоненти музики – ритм, мелодія, гармонія, тембр, динаміка не мають фіксованого значення, проте здатні викликати складні емоційні реакції, які глибоко торкаються психіки

особистості. Цей феномен у науковій літературі часто розглядається як емоційно-символічна функція музики.

О. Кульчицька зазначає, що музика «є своєрідною мовою емоцій, яка не потребує вербалізації, проте викликає в слухача чіткі й стійкі емоційні образи» [34, с. 49]. Вона підкреслює, що ця символічна структура музики «сприяє формуванню емоційної чутливості та розширенню естетичного досвіду особистості, починаючи з раннього віку» [34, с. 53].

Наукові дані з галузі когнітивної нейронауки свідчать про тісний зв'язок між музичним сприйняттям і активацією тих структур мозку, які відповідають за афективну сферу, зокрема, роботу мигдалевидного тіла, гіпокампу, префронтальної кори. Музика безпосередньо впливає на дофамінову систему, що сприяє переживанню задоволення, ейфорії або спокою. [39, с. 87]. У працях американського нейропсихолога Д. Левіттінна описано численні експерименти, які доводять, що музика викликає в слухача фізіологічно відчутні зміни – зміну частоти серцебиття, потовиділення, слезовиділення, тобто активізує тіло, що зумовлює переживання емоцій на тілесному рівні [39, с. 91].

Музика унікальна тим, що може створювати певний емоційний фон або «емоційне налаштування», яке великою мірою впливає на подальше сприйняття мистецьких або життєвих образів. У контексті естетики, цей феномен описується як афективна переднастройка, коли настрої, створений музикою, змінює або підсилює сприйняття естетичних об'єктів інших видів мистецтва. Цей процес детально описує Г. Тарасова, зазначаючи, що музика здатна «розширити поле емоційного сприйняття та активізувати здатність до емпатійного співпереживання мистецькому твору» [80, с. 102].

У роботах сучасних культурологів, зокрема В. Молчанова, підкреслюється роль музики в активізації емоційної уяви. За його словами, музика стимулює «внутрішнє бачення», або ж здатність до формування чуттєвих образів без зовнішнього візуального подразника, що є визначальною умовою естетичної рецепції складних мистецьких форм [50, с. 67].

Музика як спосіб художнього вираження має унікальний потенціал формувати й розвивати емоційне сприйняття естетичних об'єктів. Її вплив охоплює як психофізіологічний рівень переживання, так і глибоко символічний, асоціативний вимір. У процесі музичного розвитку людина не просто переживає емоції – вона вчиться їх розпізнавати, розуміти, інтегрувати у своє світосприйняття. Таким чином, музика – це не лише джерелом емоційного збагачення, а й дієвим чинником становлення естетичної свідомості людини.

Музика також може розвивати здатність до рефлексії, усвідомлення особистих переживань і відношення до того, що відбувається навколо. Це буде особисту естетичну позицію: людина починає не тільки сприймати красу, а й линути до неї у власному житті, в поведінці, мовленні, стилі, творчості. Таким чином, музика стає не просто джерелом емоційного задоволення, а глибоким засобом формування естетичних цінностей, які є основою культурного й духовного зростання особистості. «Музика приводить у вібрацію саму душу людини: вона діє безпосередньо на організм душі, викликаючи в ній глибокі і найпотаємніші хвилювання. Образне ж мистецтво ставить між душею людини і предметом пізнання образ, тобто відому структуру свідомості, і через цю структуру душа і відчуває буття... Відомо, що музичне мистецтво має властивість не лише формувати емоційний досвід, але й просвітлювати, очищати людські переживання. Цей вплив – катарсис – є доказом зв'язку художньої творчості з вищими людськими цінностями» [65, с. 106].

Музичне мистецтво це, можна сказати, головний із чинників формування естетичного смаку людини, адже воно покращує художньо-естетичне сприйняття та розуміння світу. Усвідомлення ролі мистецтва, а особливо музики, у вихованні моральних та духовних цінностей дітей, допомагає зрозуміти ключові завдання музично-педагогічної освіти. Її мета – сформувати гармонійну, інтелектуально та творчо розвинену особистість, здатну до самовдосконалення і професійного зростання. Музика передає моральні та духовні сенси, звертається до тем любові, добра, свободи, боротьби, миру. Через емоційний вплив вона закладає глибокі внутрішні орієнтири. Такий

досвід допомагає виховати стійкі естетичні переконання, що визначають ставлення людини до мистецтва, до культури загалом і навіть до життя. «Музика розширює поле емоційного сприйняття та активізує здатність до емпатійного співпереживання мистецькому твору» [80, с. 102].

Музика є потужним засобом формування естетичного смаку особистості, адже вона одночасно має вплив на емоційну, інтелектуальну, моральну та духовну сфери людини. Вона викликає широкий спектр емоцій, розвиває чутливість та здатність до співпереживання, що основою естетичного сприйняття. Через знайомство з різними стилями, жанрами й культурними традиціями музика розширює естетичний кругозір, формує здібність розрізняти художню якість і розуміти глибину змісту. Слухач навчається оцінювати гармонію, ритм, форму, що розвиває художнє мислення й підвищує загальний рівень естетичної культури.

Особливо важливим є морально-етичний та духовний вимір музики, тому що багато творів мають закладені у собі філософські ідеї, що сприяють глибокому осмисленню життєвих цінностей, людяності, патріотизму та гідності.

Активна участь у музикуванні, грі на музичних інструментах або співі поглиблює розуміння музики як мистецтва, розвиває чутливість до естетичних нюансів. Усе це в комплексі формує тонкий естетичний смак, здатність бачити красу в звуках, формах і сенсах, що, своєю чергою, допомагає гармонійному розвитку особистості та її внутрішньому вдосконаленню.

Слухання різних ритмів та гармоній поступово вчить учнів розрізняти тонкі відтінки звучання, формуючи в них внутрішній «компас» краси. Завдяки цьому діти починають відчувати, що саме в звучанні викликає приємні відчуття, а що – навпаки робить їх стриманими або тривожними. Така чутливість до змін тону, динаміки і тембру закладає фундамент для побудови естетичного смаку, адже йдеться не про пасивне «включення фону», а про внутрішню реакцію на форму і колір звукового світу. З часом цей музичний досвід переростає у здатність помічати красу в інших видах мистецтва: в

картині, поезії чи архітектурі. Адже головним є не сама мелодія, а вміння тонко відчувати гармонію, пропорції та контрасти у всьому. Такий мультисенсорний естетичний розвиток базується на здатності займатися емоційним резонансом із звуком, який потім переноситься на інші образи, роблячи враження від світу глибшим і різноманітнішим. «Прослуховування музичних творів різноманітних стилів сприяє формуванню аудиторних репрезентацій краси й розширює естетичний діапазон дітей» [77, с. 102]. «Через активне музичне сприйняття дитина інтерналізує культурні норми краси та розвиває здатність до критичного естетичного судження» [4, с. 48].

Унікальна здатність музики полягає в тому, щоб поєднувати абстрактні звукові образи з безпосередньою емоційною реакцією. Це робить її особливо потужним інструментом формування естетичного смаку. Адже на відміну від образотворчого мистецтва, яке звертається переважно до зорового сприйняття, чи літератури, що вимагає словесно-логічної інтерпретації, музика діє одночасно на когнітивні та афективні сфери, вона створює «аудиторні схеми» краси в пам'яті, приводячи в активність гармонію мелодії та ритмічні структури, і водночас через тембр та динаміку безпосередньо резонує з емоціями слухача.

Також варто пам'ятати, що кожна людина та кожна дитина може сприймати одну і ту ж музику по-різному. Адже всі люди мають різні темпераменти, різні характери, різні смаки, вподобання, переконання, бачення, а особливо різний рівень розвитку музичного слуху.

Розглядаючи різні типи темпераменту, проаналізуємо його вплив на особливості музичного насичення його носія. Так, холерики вирізняються своєю активністю, емоційністю, підвищеною збудливістю, мають швидку реакцію, швидко запалюються, часто можуть бути прямолінійними та нетерплячими. «У діяльності холерик зазвичай прагне лідерства, проявляє ініціативу, але при цьому не завжди доводить справу до кінця через втрату інтересу або емоційне вигорання» [67, с. 174]. «Холерик діє швидко, з напругою, іноді навіть із надмірною силою. Його реакції, хоча й сильні, часто нестійкі: він може швидко

збудитися, так само швидко заспокоїтися, але в період збудження – повністю втратити самоконтроль» [20, с. 86]. Так як холерики є емоційно збудливими, то музика, якщо вона ритмічна або динамічна, швидка, запальна, викликає в них сильну бурхливу реакцію, вони запалюються коли чують такі пісні, але не завжди можуть зосередитися на якихось тонких нюансах в певному музичному творі. «Через імпульсивність холерикам буває важко глибоко зануритися у повільну, рефлексивну музику – наприклад, ліричну або медитативну. Їм бракує терпіння до музики без зовнішньої динаміки» [23, с. 102]. Холерики мають певні особливості в сприйманні музики так як швидко вони запалюються так само швидко вони можуть втрачати інтерес, якщо музика стає нудною або занадто спокійною. Холерики важко сприймають саме повільну спокійну або дуже тонку ліричну музику, вона здається їм тягучою або нудною, також холерики слухають музику не для того щоб розбиратися в її глибині а щоб відчутти та пережити її саме тут і зараз тобто холерики сприймають музику саме як вибух емоцій. Сангвініки – це люди з товарицьким, оптимістичним темпераментом вони рухливі, дружелюбні, енергійні, швидко адаптуються до нових людей, нових умов в житті, також дуже легко знаходять нових друзів, легко спілкуються з іншими людьми, вони жваві, легко переживають різні невдачі і неприємності в житті. «Поведінка сангвініка вирізняється жвавістю, гнучкістю й умінням переключатися з одного виду діяльності на інший. Він не надто заглиблюється в переживання, швидко оговтується після невдач і легко пристосовується до змін» [67, с. 175]. «Сангвініки зазвичай є лідерами в колективі: вони комунікабельні, енергійні, часто задають настрій у групі. Проте їм властива поверховість, бо вони можуть легко втрачати інтерес до справи, яка вимагає тривалої уваги» [29, с. 69]. Сангвініки, схоже до холериків, сприймають музику – емоційно, жваво та позитивно, вони зазвичай мають гарну чутливість до ритму і можуть легко реагувати на різні зміни настрою в музиці. Їх музична реакція весела, динамічна, доброзичлива, часто має якісь зовнішні прояви, наприклад, танці, поспівування, різні ритмічні рухи. На відміну від холериків, сангвініки можуть так само сприймати і сумну чи

повільну музику, вона їх зворушує, вони не можуть занурюватися надто глибоко, не драматизують, але просто спокійно переживають ці емоції. Проте, так само вони люблять ритмічну яскраву музику, їм подобаються різні мелодійні, запальні, танцювальні, позитивні композиції, щось на кшталт поп, джаз, енергійна класика, мюзикли, вони прекрасно відчують ритми, темпи і навіть інтуїтивно можуть підлаштовуватися до певного музичного твору. Сангвініки можуть плескати в долоні, притупувати ногою, якимось емоційно коментувати музику, вони комунікабельні і навіть в процесі слухання легко діляться враженнями і обговорюють пісні з іншими. Сангвініки можуть швидко перемикатися, якщо музика затягнута, повільна або без зміни настрою, їм швидко стає нудно, вони не люблять одноманітність, вони шукають швидко щось нове. «Сангвініки мають підвищену чутливість до ритму та динаміки музики. Вони легко включаються в музичне переживання, але не заглиблюються надто глибоко, зберігаючи позитивний емоційний фон» [19, с. 141]. «Сангвініки люблять ритмічну, життєрадісну музику. Їхнє сприймання характеризується легкістю, емоційною відкритістю та схильністю до спонтанного реагування» [10, с. 90]. Флегматики вирізняються повільністю, врівноваженістю, стриманістю і спокоєм. Люди які мають темперамент флегматика, як правило не схильні до різних імпульсивних вчинків, мають високу стійкість до стресу, проявляють мало емоцій, їх характеризують як людину з більш постійним настроєм, з стійкими прагненнями, але також з слабким зовнішнім виразом душевних почуттів і станів. Вони як правило ведуть спокійні бесіди, не люблять швидких рухів, відсутня агресивність, але низька емоційність. Вони небагатослівні, врівноважені та працелюбні, вони створені для більш кропіткої праці, коли вони захоплюються чим-небудь, то можуть забути про все і зосередитися лише на об'єкті і відволікти їх практично неможливо. «Флегматики вміють контролювати, затримувати та регулювати безумовні рефлексії та емоції. Вони повільні та спокійні, зі сталою поведінкою» [5, с. 145]. «Флегматик – завжди врівноважений, наполегливий і завзятий. Його реакції оптимально пристосовані до сили зовнішніх впливів» [74, с. 215]. Люди

з типом темпераменту флегматик зазвичай сприймають музику врівноважено, спокійно та глибоко, в них емоції неяскаві зовні, але вони мають внутрішнє переживання тривале і глибоке. Флегматики сприймають музику глибоко, вони не реагують на музику одразу їм потрібно трошки часу, щоб якби увійти в неї, але якщо вони вже налаштується, то сприймають дуже уважно та глибоко. Флегматик полюбляє спокійну м'яку музику, найбільше їм підходять ліричні, мелодійні та спокійні твори, повільна класика, джаз, акустичні інструментальні твори, які відповідають внутрішньому ритму та темпераменту флегматика. Флегматик не любить різких змін, музика з якимись різкими переходами або якимись несподіваними звуками чи дуже гучна, може викликати у нього втому або дискомфорт, тому флегматики віддають перевагу стабільному звучанню, рівному. Також вони слухають музику дуже зосереджено, не підспівують і не танцюють, як наприклад сангвінік чи холерик, вони занурюються внутрішньо в музику, без зайвих рухів, можуть довго слухати один твір і глибоко його переживати. «Флегматик реагує на музику стримано, але з глибоким внутрішнім змістом. Йому властива висока стійкість до емоційного навантаження, тому він надає перевагу м'якому, гармонійному звучанню» [10, с. 91] «Для флегматика характерне неспішне занурення в музичний образ. Він не схильний до імпульсивних реакцій, але може довго зберігати враження від почутого» [19, с. 143]. Тип темпераменту меланхолік характеризують замкненістю, боязкістю, схильністю до перебільшення труднощів, надмірною чутливістю, приглушеністю моторики та мовлення. Меланхоліки відрізняються глибиною своїх думок, здатністю до творчості та великої уважності до деталей. Меланхоліки не люблять бути в центрі уваги, вони часто бояться спілкування, вони можуть легко засмучуватись, також можуть переживати за інших або ж схиляються до самокритики. Меланхоліки здатні до глибоких роздумів, вони мають багатий внутрішній світ, добре вміють розбиратися в деталях та аналізувати їх, це робить їх хорошими дослідниками, а також творчими особами. Через те що вони мають більш слабку нервову систему вони можуть швидко втомлюватися, особливо якщо був якийсь стрес. Також вони мають

схильність до перфекціонізму, люблять ставити високі вимоги до себе та оточуючих, що може призводити їх до розчарувань. Меланхоліки більш організовані, цілеспрямовані, люблять красу і порядок, вони інтелігентні, мислячі, культурні, люблять витонченість та вишуканість. Також, основною рисою їхнього характеру являється песимістичність, вони дивляться на життя реально, без зайвих фарб. «Для меланхоліків характерна схильність до самокритики та заниженої самооцінки, що може призводити до внутрішніх конфліктів» [24, с. 145]. «Меланхоліки мають схильність до творчості та мистецтва, що дозволяє їм виражати свої глибокі емоції» [81, с. 98]. Меланхоліки сприймають музику глибоко та внутрішньо емоційно, їхня велика чутливість дозволяє їм майже повністю занурюватися в музичні твори, особливо якщо музичний твір відображає сумні або ліричні настрої, такі композиції можуть викликати у меланхоліків почуття внутрішнього катарсису та співпереживання, вони часто віддають перевагу мінорним мелодіям та повільним творам, які резонують з їхнім внутрішнім світом. Музика для меланхоліків являється способом самозаглиблення та рефлексії, вони можуть використовувати музичні твори для певного осмислення власних переживань та почуттів. «Меланхоліки мають високий рівень чутливості, у тому числі до того, що відбувається навколо. Він тонко відчуває музику, природу та інших людей» [76, с. 101].

Отже, від типу темпераменту значною мірою залежить сприйняття музики, сангвініки зазвичай реагують на музику енергійно, оптимістично, холерики пристрасно та динамічно, флегматики врівноважено і спокійно, а меланхоліки глибоко емоційно. Одна і та сама музична композиція може викликати різні емоції у представників різних темпераментів, тому слід враховувати при доборі музичного матеріалу в освітньому контексті індивідуальні психологічні особливості дитини.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

2.1 Обґрунтування критеріїв та діагностика рівнів розвитку естетичної свідомості в учнів закладу загальної середньої освіти

На сучасному етапі розвитку сучасного суспільства, коли значна увага спрямована на технологізацію процесів праці, побуту, навчання, важливого значення необхідно надавати формуванню естетичних цінностей дітей, їх культурному, естетичному, духовному розвитку. Процес естетичного виховання підростаючого покоління громадян нашої держави має бути предметом належного вивчення та аналізу. Розглядаючи проблеми формування естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти необхідно визначити критерії діагностики рівнів розвитку естетичної свідомості учнів, що є важливим етапом магістерського дослідження.

Питання діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів вимагає належного наукового осмислення та теоретичного обґрунтування. Для ефективної діагностики стану розвиненості естетичної свідомості учнів необхідно визначити критерії та показники, використання яких дозволило б глибоко дослідити це явище, охопивши усі його складові. В ході виокремлення таких критеріїв важливим є зосередження уваги на естетичній активності учнів, рівневі зацікавленості музичним мистецтвом, усвідомленості процесів естетичного аналізу об'єктів мистецтва.

Емоційна реакція на об'єкти, події, явища навколишньої дійсності безпосередньо пов'язана з нашою мотиваційно-потребовою сферою, інтересами. В залежності від того на скільки важливим, цінним, цікавим є для нас об'єкт дійсності, буде залежати наша емоційна реакція на нього. З огляду на це надважливим завданням є підвищення зацікавленості учнів мистецтвом, естетичною діяльністю. Виникнення емоційної реакції на естетичні об'єкти, аналіз естетичних характеристик творів мистецтва є важливим показником

сформованості естетичної свідомості учнів. Тому першим критерієм сформованості естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти буде емоційно-ціннісний критерій.

Показниками емоційно-ціннісного критерію стали: глибина та яскравість емоційної реакції в ході сприйняття творів музичного мистецтва; широта спектру емоційних реакцій у ході виокремлення та аналізу естетичних характеристик музичних творів; зацікавленість учнів естетичною діяльністю; сформованість естетичних цінностей, які забезпечують виникнення зацікавленості естетичними об'єктами в ході музично-естетичного виховання учнів.

Наступним критерієм сформованості рівня естетичної свідомості учнів є особистісний критерій, показники якого: сформованість усвідомленого особистісного ставлення до естетичного об'єкту, здатність здійснювати аналіз його естетичної цінності; готовність критично оцінювати естетичну вагу твору мистецтва, обґрунтовувати свою позицію, вміння порівнювати твори між собою, демонструвати сформованість естетичного смаку, особистих естетичних вподобань.

Третім критерієм, за допомогою якого вимірювали рівень сформованості естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти є естетично-діяльнісний критерій. Показниками цього критерію є уміння відображати естетичні враження, естетичні емоції безпосередньо у процесі естетичної діяльності; здатність здійснювати естетичний вплив на слухача в ході музичної творчості; здатність здійснювати ґрунтовний, покроковий естетичний аналіз творів мистецтва, з виокремленням комплексу естетичних характеристик об'єкта аналізу.

Нами було встановлено три рівні сформованості естетичної свідомості учнів в ході занять з музичного мистецтва: високий, середній та низький рівень сформованості естетичної свідомості.

Високий рівень сформованості естетичної свідомості характеризується глибокою емоційною реакцією учнів в ході сприйняття творів мистецтва, її

багатством, глибоким рівнем зацікавленості учнів заняттям естетичною діяльністю, сформованістю естетичних потреб та цінностей учнів. Характерним є високий рівень сформованості усвідомленого особистісного ставлення до естетичного об'єкту, розвинена здатність здійснювати аналіз його естетичної цінності; у дітей сформована готовність критично оцінювати естетичну вагу твору мистецтва, обґрунтовувати свою позицію, вміння порівнювати твори між собою, демонструвати сформованість естетичного смаку, особистих естетичних вподобань, здійснювати ґрунтовний, покроковий естетичний аналіз творів мистецтва. Учень демонструє сформованість уміння відображати естетичні враження, естетичні емоції безпосередньо у процесі естетичної діяльності; уміє здійснювати естетичний вплив на слухача в ході музичної творчості.

Середній рівень сформованості естетичної свідомості характеризується частковою сформованістю естетичних потреб та цінностей учнів, обмеженістю емоційних реакцій в ході сприймання творів мистецтва, або під час виконання музичних творів. В учнів на середньому рівні сформоване усвідомлене особистісне ставлення до естетичного об'єкту, достатньо розвинена здатність здійснювати аналіз його естетичної цінності; учні порівнюють твори між собою, але не достатньо чітко обґрунтовують свою думку стосовно їх естетичної цінності, в ході аналізу роблять поверхневі висновки. Учні на середньому рівні здатні відображати естетичні враження та емоції в ході музикування, демонструють середній естетичний рівень музичної виконавської діяльності.

В учнів з низьким рівнем сформованості естетичної свідомості виявлено відсутність зацікавленості естетичною діяльністю, естетичні цінності не сформовані, учні пасивні в ході сприйняття та аналізу естетичних характеристик музичних творів. В учнів на низькому рівні сформоване усвідомлене особистісне ставлення до естетичного об'єкту, вони не готові здійснювати аналіз його естетичної цінності, критично оцінювати естетичну вагу твору мистецтва, робити обґрунтовані висновки, відстоювати свою точку зору, аргументувати її, естетичний смак остаточно не сформований. Учні не

здатні відображати естетичні враження в ході активного музикування, їх виконання музичних творів формальне.

В ході використання описаних критеріїв з метою встановлення рівня розвитку естетичної свідомості учнів на початковому етапі експерименту нами було продіагностовано 30 учнів контрольної групи (КГ) та 29 учнів експериментальної групи (ЕГ). Результати діагностичного зрізу відображено у таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Критерії діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти	Рівні розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Емоційно-ціннісний критерій	0%	20%	80%	0%	18%	82%
Особистісний критерій	0%	11%	89%	0%	12%	88%
Естетично-діяльнісний критерій	0%	10%	90%	0%	11%	89%

У результаті проведеного діагностичного дослідження встановлено недостатній рівень сформованості естетичної свідомості учнів як контрольної, так і експериментальної груп. Низький рівень розвитку естетичної свідомості було виявлено у більшій частині учнів контрольної та експериментальної груп (контрольна група: на низькому рівні за емоційно-ціннісним критерієм – 82% учнів, за особистісним критерієм – 88%, за естетично-діяльнісним критерієм – 89%; експериментальна група: на низькому рівні за емоційно-ціннісним критерієм – 80% учнів, за особистісним критерієм – 89%, за естетично-діяльнісним критерієм – 90% учасників експерименту).

2.2. Прийоми та методи розвитку естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва

Формування естетичної свідомості учнів є одним із ключових завдань сучасної мистецької освіти. Під час проведення експерименту нами було розроблено та впроваджено в практику роботи комплекс прийомів та методів спрямованих на розвиток здатності дітей до естетичного сприйняття, оцінювання, аналізу, переживання та творчого самовираження. Було означено напрями формування естетичної свідомості: емоційно-ціннісний, пізнавально-аналітичний, естетично діяльнісний. Робота здійснювалася поетапно з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. Можна умовно виокремити три таких основних етапи: підготовчий етап, спрямований на формування зацікавленості естетичною діяльністю, творчим самовиявом та самореалізацією у музично-творчій роботі; основний – спрямований на творчу діяльність учнів, виконання творчих завдань, активну взаємодію учнів з творами мистецтва. На останньому етапі учнями проводилась рефлексивно-аналітична діяльність, глибоке осмислення власного естетичного досвіду, естетичних переживань, ідей.

Метою першого підготовчого етапу було створення позитивного емоційного середовища та формування в учнів інтересу до мистецтва, як до особливого способу пізнання світу. На цьому етапі ми прагнули залучити дітей до естетичного сприйняття через знайомство з різними видами мистецтва, виявлення їхніх естетичних уявлень і асоціацій. Для цього ми використовували різні прийоми та методи.

Так, нами використовувався метод емоційного занурення. Цей метод передбачає створення певної емоційної, особливої атмосфери на початку кожного заняття, що допомагало налаштувати учнів на сприйняття теми, розвивати їх чуттєву сферу та формувати емоційне естетичне ставлення до мистецтва.

Ми прагнули, щоб діти не лише отримали знання, але й проживали урок серцем, відчуваючи глибину і настрої художніх образів творів, що

використовувалися як навчальний матеріал. Для цього ми використовували різні засоби емоційного впливу, такі як: музичні фрагменти, цілі музичні твори, короткі відео фрагменти, репродукції картин, фотографії, цитати або поетичні рядки. Усі ці матеріали добирались відповідно до теми заняття, щоб допомогти учням налаштуватися на сприйняття конкретного змісту уроку.

Так, під час вивчення певного художнього напрямку чи музичного стилю, на початку уроку відтворювали музичну композицію, що передавала настрій певної епохи або стилю, мелодія ставала своєрідним емоційним ключем який відкривав шлях до глибшого розуміння теми. Учні вчилися не просто слухати або дивитися, а саме відчувати мистецтво, вчилися розпізнавати настрій, динаміку, кольорову гаму, ритм і виразні засоби твору. Такий підхід розвивав уяву учнів, емоційний інтелект, здатність до співпереживання та самовираження.

Особливе місце займали практичні завдання спрямовані на міжвидові асоціації, наприклад прослуховування музичного фрагмента відомого композитора супроводжували тим, що діти отримували аркуші паперу та фарби і намагались передати почуте за допомогою кольорів і форм. Таким чином музичні образи переходили у візуальні, а кожен учень мав змогу показати свої особисті сприйняття звуків через колір відображений на папері. Завдяки методу емоційного занурення, навчальний процес набував глибокого сенсу, урок перетворюється на простір творчого переживання, де діти не лише пізнають мистецтво, а й проживають його внутрішньо. Це сприяло розвитку естетичних почуттів, творчої уяви, емоційної чутливості та вміння сприймати світ у всій його багатобарвності.

На основному етапі ми зосереджували увагу на практичній художньо-творчій діяльності, в процесі якої учні мали змогу реалізувати власне естетичне бачення світу. Головною метою цього етапу, було формування навичок естетичного мислення, розвиток емоційної чутливості, здатності до художнього аналізу, та індивідуального стилю самовираження. Ми прагнули створити такі умови, щоб учні могли не лише споглядати мистецтво, а й осмислювати його

через певний особистий досвід, відчуття та внутрішні переживання. Це був етап активної діяльності коли учні не просто засвоювали матеріал, а проживали його, перевтілювали у власну творчість.

Робота проходила у форматі систематичних творчих завдань, вправ і проєктів, які заохочували до самостійних пошуків і розвивали вміння бачити глибинний зміст мистецьких образів. Багато уваги ми приділяли методу художню творчої інтерпретації, коли учні мали змогу створювати власні образи, опираючись на враження від мистецьких явищ, які вони могли аналізувати на попередніх заняттях. Це могли бути музичні уривки, малюнки або короткі текстові ескізи чи композиції або сценічні етюди, найголовніше, щоб вони відображали індивідуальне, особисте ставлення до побаченого та почутого.

Учні вчилися вловлювати ідею твору, його настрої, художню виразність і намагались переносити ці відчуття у свою творчу роботу. В процесі обговорення ми робили аналіз не лише результату, а й шляху, яким учень прийшов до свого образу, чому він обрав саме такі ритм чи кольори, як його робота передає внутрішній стан чи певну ідею. Такий підхід стимулював розвиток здатності думати, мислити, заглиблюватись, бачити невидимі зв'язки між емоцією та формою.

Також, важливою частиною роботи стало використання методу творчих проєктів. Ми організовували колективні ініціативи, у яких учні могли проявити самостійність і відповідальність. Учні працювали над створенням тематичних міні-проєктів, що передбачали не просто виконання завдання, а продумування концепції, добір матеріалів, обговорення ідей та саму презентацію готових результатів. Кожен мав можливість внести власну частку, хтось займався оформленням, хтось композицією, інші могли розробляти тексти чи якісь художні елементи.

У таких проєктах формувалися важливі якості, вміння працювати в команді, слухати та приймати іншу думку, аргументувати власну позицію, бачити цілісність художнього задуму. Крім того, подібна діяльність розвивала

естетичний смак, відчуття гармонії, увагу до деталей, а також сприяли усвідомленню, що мистецтво це не лише індивідуальний акт, а спільна форма комунікації, засіб порозуміння між людьми.

Метод естетичних діалогів також займав важливе місце в нашій роботі, адже саме під час живого спілкування народжується справжнє осмислення мистецтва. Ми намагалися перетворити звичайне обговорення творів на простір для щирого діалогу, де кожен учень може висловити власне бачення, почуття та асоціації.

Наступний метод, який ми активно застосовували під час занять, це метод асоціативного мислення, який допомагав учням знаходити глибокі внутрішні зв'язки між різними видами мистецтва, та формувати цілісне уявлення про світ художніх образів. Ми прагнули, щоб діти сприймали мистецтво не як окремі напрямки: живопис, музика чи архітектура, а як єдину гармонійну систему у якій усе взаємопов'язано.

На уроках створювали ситуації, коли учні могли відчутти як художній образ переходить із одного виду мистецтва в інший, як емоція чи настрій знаходить своє вираження у формі, лінії, русі або ритмі. Поєднуючи та формуючи це цілісне бачення ми сприяли формуванню та розвитку естетичної свідомості учнів.

На початку таких занять ми зазвичай демонстрували учням короткий уривок музичного твору або фрагмент архітектурної споруди, скульптури чи живопису. Підлітки мали знайти асоціації між цими зображеннями та звуками, пояснити, що їх об'єднує, який настрій викликає кожен образ і як він може перегукуватися з іншим видом мистецтва.

Наприклад, споглядаючи фото античного храму, учні ділилися враженнями про його стриману велич, симетрію, відчуття спокою та рівноваги, а потім намагалися знайти музику, що передає подібний настрій, плавно, гармонійно, урочисто. Так само розглядаючи картини різних художників, діти шукали паралелі з архітектурними формами, які лінії у живописі нагадують колони

арки чи куполи, як кольори і композиція картини можуть відтворювати рух або статику.

Особливо цікавою частиною таких уроків були групові обговорення. Учні працювали в парах або невеликих командах, порівнювали свої відчуття, аргументували, сперечались, наводили приклади з власного досвіду. Ми постійно заохочували їх висловлювати власну думку, навіть якщо вона відрізняється від інших думок, бо саме у цьому і полягає суть асоціативного мислення – у свободі уяви та сміливості бачити нестандартні зв'язки. Часто діти самі пропонували цікаві несподівані порівняння, хтось бачив у готичних соборах стрімкість і напруження, схожі на драматичну музику, інший знаходив у плавних формах модерну щось м'яке, ліричне, схоже на спокійний рух танцю.

Ми стимулювали учнів до роботи так, щоб у процесі обговорення учні не просто перераховували зовнішні ознаки, а намагалися пояснити глибинні причини своїх асоціацій, чому саме ця форма викликає певний настрій, як поєднується геометрія і емоція, що спільного між архітектурною пропорцією і музичним ритмом. Згодом учні починали самостійно помічати закономірності, вони усвідомлювали, що гармонія в музиці, будівлі, створюється через повтор, симетрію, рівновагу, що динаміка живопису може бути подібна до темпу в танці чи мелодії.

Наприкінці заняття ми проводили коротке обговорення або рефлексію, під час якої учні ділилися, які відкриття зробили, які зв'язки між мистецькими образами помітили, що стало для них несподіваним. Ми відзначали, що завдяки таким вправам, учні починають мислити більш образно, їхнє мовлення стає багатшим, а сприйняття мистецтва ціліснішим і глибшим. Вони навчилися бачити не лише окремі елементи твору, а й внутрішні зв'язки між ними, розуміти як у мистецтві поєднуються різні форми вираження – зорові, звукові, просторові.

Застосування методу асоціативного мислення допомогло нам поступово змінити атмосферу самих занять. Вони ставали живішими, сповненими творчого пошуку, емоційно насиченішими, учні не лише розширювали свої

знання, а й розвивали уяву, вчилися висловлювати власне ставлення до мистецтва, порівнювати, а також робити висновки. У результаті, формувалася те, що можна назвати цілісним художнім світосприйняттям, що допомагало здійснити нашу основну мету у формуванні естетичної свідомості учнів – здатність їх бачити мистецтво як єдиний простір, в якому музика, живопис, архітектура, поезія і театр, відображають ті самі почуття, настрої і духовні переживання людини, лише в різних формах.

Також, під час занять, ми активно використовували метод порівняння та аналізу, який допомагав учням глибше зрозуміти сутність мистецтва, вчитися розрізняти його стилістичні особливості, емоційне наповнення та художні засоби виразності. Ми прагнули щоб учні не просто споглядали або слухали твори, а замислювалися над тим у чому полягає їхня схожість і відмінність, як різні митці передають одні й ті самі почуття різними засобами через музику, колір, слово, рух чи форму. Такі уроки перетворилися на справжні творчі діалоги, у яких мистецькі твори, як ніби розмовляли між собою, а учні вчилися чути і розуміти цю розмову.

Ми заохочували учнів не лише описувати побачене чи почуте, а й формулювати власне ставлення, що саме їм ближче, який твір здається більш виразним або щирим, чому один твір може впливати сильніше за інші. Учні вчилися аргументовано висловлювати свою думку, не боятися порівнювати, робити різні висновки. Ми часто обговорювали, що в оцінюванні мистецтва не може бути єдиної правильної відповіді, важливо щоб думка була щирою, обґрунтованою і опиралась на власне відчуття прекрасного.

Іноді ми порівнювали твори, які на перший погляд зовсім не схожі між собою, щоб показати дітям, що мистецтво може передавати схожі емоції навіть в протилежних формах. Наприклад уривок із трагічного музичного твору ми зіставляли з картинами де домінують холодні відтінки або різкі лінії, а потім з літературним описом самотності чи внутрішньої боротьби. Учні намагалися знайти спільне між цими творами, не зовнішньо, а саме за змістом та відчуттям які вони викликають. Таке порівняння розвиває здатність мислити образно,

помічати різні підтексти та емоційні відтінки, що можуть ховатися за художніми засобами.

Завдяки методу порівняння та аналізу учні почали уважніше сприймати мистецтво, помічати деталі, які раніше могли залишатись непоміченими. Вони розвивали здатність мислити логічно і водночас емоційно поєднувати аналіз з відчуттям краси.

Такі заняття допомагали кожному знайти власний спосіб розуміння мистецтва і виробити індивідуальний погляд на нього. Поступово учні ставали впевненішими у своїх судженнях, навчались обґрунтовувати думку спираючись не лише на емоції, а на конкретні спостереження та знання. Саме в такій живій роботі з порівнянням і аналізом, формувалася справжній інтерес до мистецтва, здатність бачити в ньому не просто красу форми, а глибину змісту та відображення людських почуттів.

Учні вчилися не просто відповідати на запитання, а формулювати власну думку, аргументувати її, вислуховувати іншу позицію, порівнювати і узагальнювати. Часто такі розмови починалися з простого запитання: «Що ви відчуваєте слухаючи цей музичний твір?» або «Яке враження справила ця музика?», і поступово переходили в глибокі міркування про сенси, інності та емоції приховані в художньому образі. В процесі таких обговорень формувалася не лише естетичний смак, а культура спілкування, учні вчилися говорити про красу не шаблонно, а відверто, через призму власного досвіду. Вони відкривали для себе, що у мистецтві немає єдино правильних відповідей, є лише різні шляхи до розуміння прекрасного.

Дискусії які виникали під час занять часто ставали справжнім майданчиком для розвитку емоційного інтелекту учнів навчатись розпізнавати власні внутрішні почуття, розуміти однолітків, реагувати на думки однокласників із повагою та тактом. Таким чином естетичні діалоги допомагали перетворити мистецьке сприйняття на живий осмислений процес, в якому поєднувалася інтелект, емоція та духовність.

В цілому цей етап став періодом активного самовираження учнів, пошуку власних художніх засобів і розуміння того, що краса це не лише зовнішня форма, а насамперед внутрішній стан людини. Учні навчались довіряти своїм власним почуттям, висловлювати думки через мистецтво, через творчість бачити глибше і мислити творчо. Саме в цей період мистецьке навчання ставало для них способом самопізнання, засобом осмислення світу і власного місця в ньому.

Завершальним етапом роботи став рефлексивно-аналітичний етап, який включав стимулювання осмислення учнями власного естетичного досвіду отриманого в ході занять, критичний аналіз результатів естетично-творчої діяльності, нових уявлень, ідей, цінностей, сформованих у ході творчої роботи на уроках мистецтва.

На цьому етапі використовували методи рефлексивних бесід, рефлексивних пауз, дискусії, аналіз помилок, спрямованих на розвиток здатності усвідомлення результатів власної естетичної діяльності, уміння самостійно оцінювати власні досягнення.

2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження

В ході аналізу результатів експериментального дослідження встановлено, що на завершальному етапі кількість учнів, які демонструють зростання рівня розвитку естетичної свідомості в експериментальній групі значно зросла у порівнянні з учнями контрольної групи, що свідчить про ефективність запропонованого у експерименті методичного підходу, щодо розвитку усіх елементів естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти.

Результати діагностичного зрізу на завершальному етапі експерименту подано у таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

Критерії діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти	Рівні розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Емоційно-ціннісний критерій	28%	72%	0%	5%	93%	2%
Особистісний критерій	30%	70%	0%	6%	89%	5%
Естетично-діяльнісний критерій	31%	69%	0%	6%	89%	5%

Дані зведеної таблиці ілюструють динаміку змін в ході розвитку естетичної свідомості учнів контрольної та експериментальної груп. Надаємо результати діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів обох груп на початку експерименту та при його завершенні у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2.

Критерії діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти	Рівні розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти											
	Початок експерименту						Кінець експерименту					
	Е.Г.			К.Г.			Е.Г.			К.Г.		
	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н
Емоційно-ціннісний критерій	0%	20%	80%	0%	18%	82%	28%	72%	0%	5%	93%	2%
Особистісний критерій	0%	11%	89%	0%	12%	88%	30%	70%	0%	6%	89%	5%
Естетично-діяльнісний критерій	0%	10%	90%	0%	11%	89%	31%	69%	0%	6%	89%	5%

Аналіз результатів діагностичних зрізів на початку експерименту та наприкінці свідчать, що за умови спеціально організованого процесу розвитку естетичної свідомості учнів на уроках мистецтва, застосування системи прийомів та методів, спрямованих на стимулювання розвитку усіх її елементів у роботі з учасниками експериментальної групи рівень розвиненості естетичної свідомості значно зріс. На відміну від учасників контрольної групи, учні експериментальної групи в кінці експерименту продемонстрували високий та середній рівень розвиненості різних якостей естетичної свідомості. Так, за емоційно-ціннісним критерієм високий рівень розвитку естетичної свідомості виявлено у 28% учнів експериментальної групи, натомість у контрольній групі високого рівня вдалося досягнути лише 5% учнів. Більшість учнів експериментальної групи за цим показником зосередилась на середньому рівні розвитку, низький рівень не було продемонстровано жодним учнем. Натомість у контрольній групі за емоційно-ціннісним критерієм на низькому рівні залишилося 2% учнів. Аналізуючи показники особистісного критерію маємо зазначити, що у експериментальній групі на високому рівні виявлено 30% учнів, у контрольній групі – лише 6% учнів досягли цього рівня розвитку.

Низький рівень виявлено у 5% учасників контрольної групи, у експериментальній групі низькі показники не зафіксовано в жодного учня. Аналізуючи динаміку змін розвитку естетичної свідомості учнів за естетично-діяльнісним критерієм встановлено, що в експериментальній групі на високому рівні розвитку здатності відображати естетичні враження безпосередньо у творчій діяльності зафіксовано у 31% учнів, тоді як у контрольній групі – у 6%. Низький рівень сформованості цієї здатності у контрольній групі зафіксовано у 5% учнів, тоді як у експериментальній групі не виявлено жодного учня.

Порівнюючи результати діагностичних зрізів на початковому етапі експерименту та на завершальному етапі можемо стверджувати, що спеціальна організація навчання учнів на уроках мистецтва з застосуванням системи прийомів та методів спрямованих на формування усіх елементів естетичної свідомості сприяє зростанню рівня її розвитку, готовності учнів до усвідомленого аналізу естетичних якостей творів мистецтва, оцінювання рівня їх культурної значущості, мистецької значимості.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних засад розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти, виявлено ключові тенденції та протиріччя, що зумовлюють актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи. Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив зробити узагальнюючі висновки.

Аналіз наукової та методичної літератури, з питань досліджуваної проблеми дозволив встановити, що естетична свідомість як елемент людської свідомості є внутрішньою здатністю особистості сприймати, розуміти, творчо переосмислювати явища навколишньої дійсності, даючи їм естетичну оцінку. Це система уявлень, почуттів, ідеалів, сформованість яких дозволяє оцінювати естетичний зміст явищ мистецтва, повсякденного життя. До структури естетичної свідомості належать естетичні почуття, естетичний смак, естетичні ідеали. Розвиток естетичної свідомості учнів є важливою складовою сучасної мистецької освіти, що сприяє цілісному формуванню особистості, готової критично сприймати явища культури, творчо інтерпретувати їх зміст, гармонізації внутрішнього світу дитини, формуванню чітких естетичних цінностей, художніх орієнтирів.

З'ясовано, що музичне мистецтво є ефективним засобом розвитку естетичної свідомості, оскільки глибоко впливаючи на емоції та почуття учня, сприяє розширенню емоційного досвіду, художньої рефлексії, накопиченню естетичний уявлень, формуванню навичок свідомого аналізу естетичного наповнення музичного твору, рефлексивно-аналітичної роботи в ході сприймання та виконання творів музичного мистецтва.

Аналіз педагогічної, науково-методичної, психологічної, мистецтвознавчої, філософської літератури дозволив встановити, що розвиток естетичної свідомості учнів закладів загальної передньої освіти на уроках мистецтва передбачає реалізацію наступних напрямів роботи: емоційно-ціннісного, спрямованого на формування емоційної чутливості до естетичних об'єктів, естетичних почуттів, емоційно-ціннісного ставлення до творів

мистецтва, здатності здійснювати аналіз їх естетичної значущості орієнтуючись на чіткі внутрішні переконання, естетичний смак; пізнавально-аналітичного напрямку, метою реалізації якого було опанування учнями знань про жанри, види музики, форми музичних творів, розуміння музичних стилів, вивчення засобів музичної виразності, за допомогою яких реалізується втілення особливостей композиторської мови, знання критеріїв оцінювання естетичної значущості музичних творів, алгоритму оцінювання художньої, мистецької цінності, культурної вагомості мистецького об'єкту. Естетично-діяльнісний напрям роботи передбачав задіявання естетичної свідомості у ході музично-творчої роботи учнів, формування здатності відображати естетичні враження, естетичні переживання у процесі естетичної самореалізації на уроках мистецтва.

Процес розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти проводився у три етапи. Початковий етап спрямовувався на формування стійкого інтересу до естетичної діяльності, як специфічного способу відображення навколишньої дійсності, емоційно-ціннісного ставлення до творів мистецтва. На основному етапі роботи основна увага зосереджувалася на художньо-творчій діяльності учнів, виконанні творчих завдань, активній взаємодії учнів з творами музичного мистецтва, аналізі та інтерпретуванні естетичних вражень, естетичних емоцій. Третій етап включав проведення рефлексивно-аналітичної роботи учнів, спрямованої на стимулювання осмислення власного естетичного досвіду, естетичних почуттів, ідей, цінностей отриманих в ході занять, здатності до усвідомленого оцінювання результату власної естетичної діяльності. Впровадження в практику роботи комплексу прийомів та методів, дібраних відповідно мети та завдань кожного етапу роботи, стимулювало формування усіх компонентів естетичної свідомості учнів.

Розроблено критерії діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти: емоційно-ціннісний, особистісний, естетично-діяльнісний. Показниками емоційно-ціннісного критерію стали

глибина та яскравість емоційної реакції на твір музичного мистецтва, широта їх спектру у ході виокремлення та аналізу естетичних характеристик музичних творів; сформованість естетичних цінностей. За допомогою особистісного критерія визначали рівень сформованості усвідомленого особистісного ставлення до естетичного об'єкту, уміння здійснювати аналіз його естетичної цінності; готовність критично оцінювати мистецький твір, аргументовано висловлювати власну позицію; наявність індивідуальних естетичних вподобань, сформованого естетичного смаку. Показники естетично-діяльнісного критерію: уміння відображати естетичні враження, естетичні емоції безпосередньо у процесі естетичної діяльності; здатність здійснювати естетичний вплив на слухача в ході музичної творчості; уміння здійснювати покроковий аналіз естетичних якостей творів мистецтва. Визначено три рівні сформованості естетичної свідомості учнів: високий, середній, низький.

В результаті співставлення та аналізу результатів діагностики рівня розвитку естетичної свідомості учнів на початковому етапі експерименту та при його завершенні було встановлено позитивну динаміку розвитку естетичної свідомості учасників експериментальної групи та доведено ефективність запропонованих у роботі прийомів та методів.

Виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів розвитку естетичної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти. Окремої уваги потребує дослідження психологічних механізмів формування естетичного сприймання, методичних підходів виховання естетичного ставлення до творів мистецтва учнів різного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик І. Теорія і практика естетичного виховання. Львів: Світ, 2020. 76 с.
2. Богоявленська Д. Б. Психологія творчих здібностей. Київ: Академія, 2002. 148 с.
3. Бутенко В., Бутенко Н. Естетична свідомість як умова організації життєдіяльності особистості за законами краси. *Молодь і ринок*. 2020. № 3. С. 23-30.
4. Вакарева Н.А. Естетичний смак: соціокультурні основи. Харків: Основа, 2010. 200 с.
5. Варій М.Й. Психологія. Львів: Сполом, 2017. 320 с.
6. Віготський Л.С. Психологія розвитку людини. Київ: Академія, 2001. 568 с.
7. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
8. Гаврилюк І.І. Основи психології. Львів: Світ, 2015. 532 с.
9. Гончаренко С.У. Педагогічні технології естетичного виховання. Київ: Педагогічна думка, 2019. 264 с.
10. Гуменюк О.М. Психологія музичного сприймання. Львів: Світ, 2018. 196 с.
11. Гутор В.Г. Формування емоційної культури майбутніх учителів музики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 2. С. 60-64.
12. Гуцоляк О.О. Сутність морально-естетичного ідеалу студентів вищих навчальних закладів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 5. С. 119-126.
13. Домбровська Т.М. Формування емоційної культури майбутніх педагогів-музикантів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 55-60.
14. Дряпіка В.І. Психолого-педагогічні основи розвитку особистості. Київ: Слово, 2012. 352 с.
15. Дряпіка В.І. Особливості формування творчого мислення. Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. 288 с.

16. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць [гол. ред. Г. П. Шевченко]. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, Вип. 4 (73). 2016. 272 с.
17. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
18. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
19. Іванова Г.М. Музичне мистецтво та емоційна сфера особистості. Київ: Музична Україна, 2017. 224 с.
20. Карпенко З. П. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 304 с.
21. Коваль Л.В. Дидактика: формування мисленнєвих умінь учнів початкової школи. Київ : Освіта, 2007. 352 с.
22. Коваль Л.В. Теоретичні аспекти розвитку пізнавальної активності молодших школярів. *Педагогічна думка*. 2018. № 3. С. 12-18.
23. Ковальова Н.С. Темперамент і художнє сприйняття. Харків: ХНУМ, 2016. 144 с.
24. Ковальчук Л.С. Психологія особистості. Львів: Світ, 2020. 310 с.
25. Коменський Я.А., Белкіна Н.І. Велика дидактика. Закони добре організованої школи. *Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія*. Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, Київ : Центр учбової літератури, 2006. С. 155-185.
26. Коновець С. В. Значення арт-педагогіки для самоствердження особистості. *Освітологія та психолого-педагогічні дослідження*. 2019. Вип. 2. [Електронне вид.]. С. 1-11.
27. Коновець С.В. Естетична культура майбутнього вчителя образотворчого мистецтва як потреба сучасної школи. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2015. Вип. 9. С. 201-202.
28. Короткіх Л.В. Естетичні потреби старшокласників та умови їхнього формування. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2011. Вип. 3. С. 54-60.
29. Костіна Л.М. Психологія особистості. Харків : Основа, 2018. 128 с.

30. Костюк О. Психолого-педагогічні аспекти естетичної свідомості. Львів: Світ, 2018. 172 с.
31. Кремень В.Г. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, В. Огнев'юка, С. Сисоєвої. Київ: Видавниче підприємство «Едельвейс», 2013. 460 с.
32. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / за заг. ред. В.Г. Кременя та ін. Київ: Знання, 2005. 486 с.
33. Кривуля О.М. Філософія : Світ – Людина – Дух. Харків: ТОВ «Прометей», 2003. 296 с.
34. Кульчицька О. В. Музика як чинник емоційного розвитку особистості. Київ: ПІТО НАПН України, 2012. 128 с.
35. Кучер Т. Естетична свідомість крізь призму феномена «молодіжної культури». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філософія.* 2010. Вип. 6. С. 20-27.
36. Кучерюк Д.Ю. Ціннісні орієнтації у музичному вихованні молоді. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Мистецтвознавство.* 2019. № 2. С. 15-20.
37. Кушка Я.М. Методика навчання співу: посібник з основ вокальної майстерності. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 288 с.
38. Лавров П. Джерела старослов'янської писемності на українських землях. *Український історичний журнал.* 1973. № 5. С. 34-46.
39. Левітіні Д. Мозок слухає музику. Наука людської одержимості. Нью-Йорк. 2006. 336 с.
40. Левчук Л.Т. Естетика: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2001. 392 с.
41. Левчук Л.Т. Мистецька освіта в контексті культурологічного підходу. *Культура і сучасність.* 2015. № 1. С. 12-17.
42. Леонтьєв О. М., Рубінштейн С. Л. Загальна психологія. Київ: Либідь, 2012. 468 с.
43. Макаренко А. С. Виховання дітей у сім'ї і школі. Київ: Освіта, 2018. 134 с.

44. Марченко Г.В. Визначення критеріїв, показників та рівнів розвитку медіаосвіти майбутніх учителів початкових класів. *Наукові та технічні новації*. 2022. № 96. С. 14-19.
45. Марченко Г. В. Розвиток медіаосвіти майбутніх учителів початкової школи в університетах України (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. 267 с.
46. Миропольський С.О. Компетентнісний підхід як стратегія формування мистецької освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 3. С. 123-128.
47. Михайличенко О.В. Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання: навчальний посібник. Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2011. 347 с.
48. Мовчан В.С. Естетика. Київ: Либідь, 2012. 530 с.
49. Мокляк Л.І. Меценатство як естетична діяльність. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія*. 2014. № 1. С. 126-130.
50. Молчанов В.П. Музика як феномен культури : досвід філософської рефлексії. Львів: Світ, 2011. 224 с.
51. Мурашкіна М.В. Формування музично-естетичної культури майбутніх фахівців. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 4. С. 177-182.
52. Назаренко Н.В. Формування естетичного ставлення до світу засобами музичного мистецтва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1. С. 110-115.
53. Наконечна О.П. Естетичне як тип духовності. Рівне, 2002. 148 с.
54. Науменко О.В. Музично-педагогічна освіта : сутність та сучасні тенденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1. С. 120-124.

55. Науменко Т.С. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2008. 21 с.
56. Олексюк О.М. Музична педагогіка: теорія та практика. Київ: Майстер, 2006. 344 с.
57. Олексюк О.М. Педагогіка мистецтва. Київ: Знання, 2018. 256 с.
58. Освіта [Електронний ресурс]. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/00086w-0b3d.docx.html> (дата звернення: 12.11.2025).
59. Отич О.М. Культурологічний підхід до формування професійної компетентності майбутніх учителів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2019. Вип. 1. С. 140-145.
60. Падалка Г.М. Музично-педагогічна освіта : теорія і методика навчання. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 248 с.
61. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2008. 274 с.
62. Панченко В. Є. Музична освіта в контексті сучасності. Київ : Освіта, 2012. 288 с.
63. Панченко В.Є. Теоретичні основи художньо-естетичного виховання. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2016. 312 с.
64. Петрушенко В.Л. Про науково-аналітичне, етичне та естетичне пізнання історії. *Філософські пошуки.* 2018. Вип. 2 (8). С. 3-12.
65. Потапчук Т., Черсак О., Молодій О. Музичне мистецтво як засіб розвитку естетичного смаку майбутніх педагогів мистецьких закладів освіти. *Інноватика у вихованні.* 2022. № 16. С. 102-111.
66. Прокопенко В.М. Психологія людини. Харків: Основа, 2017. 580 с.
67. Роменець В.А. Основи психології. Київ: Либідь, 2017. 328 с.
68. Рудницька О.П. Мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. Київ: ЕксОб, 2000. 208 с.

69. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 248 с.
70. Савченко М. Естетичне виховання як основа духовного розвитку особистості. Київ: Вища школа, 2021. 92 с.
71. Сбітнєва Л.М. Сучасні підходи до музично-естетичного виховання молоді. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2017. № 1. С. 55-60.
72. Сердюк О.В. Основи естетики та мистецтвознавства. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 208 с.
73. Сердюк О.В. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 2. С. 170-174.
74. Скрипченко О.В. Загальна психологія. Київ: Академвидав, 2020. 350 с.
75. Сморгж Л.О. Естетика : навчальний посібник [Електронний ресурс]. Київ: Кондор, 2009. URL: http://ebk.net.ua/Book/ethics/smorzh_estetika/part3/302.htm (дата звернення: 12.11.2025).
76. Сніговик І.М. Прийоми подолання захисних механізмів для людей із різними темпераментами. Харків: Освіта Плюс, 2018. 110 с.
77. Соловей Г.П. Музика та особистість: психологічний аспект. Львів: Світ, 2015. 240 с.
78. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Київ: Радянська школа, 1988. 304 с.
79. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. Київ: Радянська школа, 1984. 270 с.
80. Тарасова Г.Л. Естетичне виховання засобами музичного мистецтва: теоретичні засади. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. 176 с.
81. Ткаченко В.І. Психологія творчої особистості. Дніпро: Промінь, 2016. 220 с.
82. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Київ : Радянська школа, 1952. 424 с.
83. Ушинський К.Д. Рідне слово. Київ : Освіта, 1994. 287 с.

84. Хлебніков Л. В. Музыка в сучасному освітньому просторі. Київ: Знання, 2003. 288 с.
85. Черкасов В.Ф. Музична культура як засіб формування особистості учня. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2018. Вип. 60. С. 198-204.
86. Черкасов В.Ф. Теорія та методика музичного виховання: навчальний посібник. Київ : Знання, 2001. 368 с.
87. Щолохов О.В. Використання інноваційних технологій у підготовці вчителів мистецьких дисциплін. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 154-159.
88. Щуровський П.І. Формування виконавської майстерності студентів-музикантів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 8. С. 272-279.
89. Як музика впливає на психоемоційний стан людини [Електронний ресурс]. URL: <https://www.volynpost.com/news/239788-iak-muzyka-vplyvaie-na-psyhoemocijnyj-stan-lyudyny> (дата звернення: 12.11.2025).